

ВІДГУК

офіційного опонента

про дисертаційну роботу **Федіної Олени Володимирівни**

Фразеосемантичне поле концепту *людина*

в російській мові: функційно-прагматичний аспект,

представлену на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних
наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова

Кожна мова прагне виявити й охарактеризувати будь-які явища в житті людини й, зокрема, саму людину (риси характеру, зовнішність, здібності, фізичний й емоційний стани), апелюючи до культурних традицій, що склалися в суспільстві, до наукових, філософських, релігійних уявлень, моральних настанов, а також до свідомості носіїв мови – досвіду повсякденного життя. Спираючись на їхню традиційність, мова використовує стійкі одиниці, які позначають те, що повторюється, незмінно фігурує у свідомості людини.

Досліджуваний у дисертації концепт належить до категорії основних культурних концептів: саме в них розкривається національна картина світу, яка віддзеркалює прикмети етнічного світосприйняття. Хоча дослідженням різних аспектів людини за даними мови лінгвісти цікавились ще у минулому столітті, вивчення фразеологізмів як одиниць, які відображають «людський чинник у мові», й до сьогодні залишається актуальним, а пошуки напрямів дослідження різноманітності станів і якостей людини не припиняються. Це викликано тим, що картина світу не є усталеним явищем, а виявляється рухомою, динамічною, і гіперконцепт «людина» завжди залишається в ній ключовим.

Антропоцентричний підхід до фразеологізмів з компонентом «людина», що покладений в основу дисертації, не новий. Існує багато наукових робіт, які описують фразеосемантичні поля, які відображають різні аспекти зазначеного явища: народження, життя і смерть людей, мета життя,

акцентуація особистості, мовленнєва діяльність, емоції, діяльність органів відчуття, творчість, трудова діяльність, здібності, стосунки, характер, розум, поведінка, статеві-вікові ознаки тощо. Водночас, спостерігаємо відсутність єдиного підходу до опису фразеоконцепта «людина». Цю прогалину певною мірою заповнює дисертація О. В. Федіної, наукова новизна якої не підлягає сумніву. В основі роботи – думка про те, що людина – мірило всіх речей, творець матеріальних і духовних цінностей, тому людина закономірно є одним з ключових компонентів російської фразеології.

Дисертація складається з трьох розділів. У першому «Теоретичні та методологічні засади концепту *людина*» актуалізуються такі важливі для дослідження поняття антропоцентричної лінгвістики як «концепт», «мовна картина світу», «концептуальна картина світу» тощо. Національно-культурний компонент у фразеології розглянуто як мовну універсалію. З такої позиції своєрідність фразеологізмів автор вбачає в тому, що вони містять у собі комплекс наївних уявлень носіїв мови про той чи той еталон, стереотип, концепт національної культури. Для виявлення лінгвокультурної конотації фразеосемантичного поля «людина», О. В. Федіна обирає не просто глибший рівень аналізу фразеологізму, а інший (на відміну від традиційної лінгвістики) методологічний підхід, інше розуміння фразеологізму як мікротексту, завдяки якому носій мови структурує під час інтерпретації всі типи семантичної інформації, культурного знання. Уже у третьому розділі вона використовує для інтерпретації фразеоконцепту «людина» такі типи когнітивних процедур як денотативна обробка, що оперує знаннями про якості позначуваного, оцінна інтерпретація позначуваного з позиції ціннісної картини світу, мотиваційна – операції з уявними або розумово уявними гештальт-структурами, емотивна – емоційно-оцінна реакція на образну гештальт-структуру як відбиток пережитих емоцій, стилістична – операції соціального маркування умовного мовлення тощо.

Щоправда, не зовсім зрозуміло, чи є національно-культурний концепт одним з елементів денотативного або конотативного змісту, що

виокремлюється лише під час зіставлення одиниць різних мов, чи це самостійний елемент семантичної структури фразеологізму, оскільки переважна більшість ФО має специфічний етнокультурний характер, який безпосередньо впливає на його значення.

Проблема етнокультурної унікальності фразеологічного фонду російської мови прямо співвіднесено у роботі з проблемою ФО як експлікатора гендерної субстанціональності. Відмічено патріархальність російської фразеології: учасників, які взаємодіють, від початку визнано нерівноправними, вони протиставлені один одному за критеріями цінності, значущості. Чоловіка в такій опозиції вважають таким, що має самостійну цінність, важливим, авторитетним. Жінку розглядають лише як миттєвість у долі чоловічого духу. Підкреслено змогу фразеологічних одиниць різних типів, переважно паремій, змальовувати негативний аксіологічний портрет жінки у розумінні чоловіка (*Курица не птица, женщина не человек*); зрідка – навпаки – негативний портрет чоловіка у розумінні жінки (*Муж – голова, жена – шея; Сила есть – ума не надо*). Водночас О. В. Федіна наводить приклади функціонування фразеологізмів у сучасному дискурсі, які змальовують розвиток і трансформацію базової гендерної моделі. Вони свідчать про те, що жінка виходить за межі окресленого їй кола й набуває високого статусу, що є, якщо не ознакою матріархальної гендерної моделі, то ознакою руйнування патріархальної. Теоретичні позиції автора дисертації, що пов'язані з гендерною зорієнтованістю макроконцепту «людина», знайшли своє практичне відображення у розділі 3, в якому проведено аналіз найпродуктивніших моделей гендерних фразеологічних номінацій, продемонстровано способи вираження метафоричних значень маскулінності й фемінінності в російській фразеології.

Оскільки гендерний аспект в роботі є одним з найважливіших, бажано було б побачити, як проведено фразеологічну параметризацію чоловіка й жінки (а не лише слова-концепти «людина»), яка дозволила б виокремити семантичні групи, що називають і характеризують гендерні особливості

людини за соціальним становищем, сімейними й родинними стосунками (*дражайшая половина* – ‘про дружину’), особливостями характеру, розуму, за зовнішніми фізіологічними якостями (*драная кошка* – ‘худа, втомлена жінка’). Окрема проблема – порівняльний аналіз фразеологічних одиниць, до складу якого входять номінації міфологічних, фольклорних персонажів різної статі (*ведьма, русалка, черт* або *бес* тощо). Відсутня ще одна гендерно відмічена зона – це інвективна (сварлива) фразеологія, яку переважно застосовують у чоловічому мовленні.

Другий розділ дисертації «Принципи семантичного аналізу фразеосемантичного поля концепту *людина*» методологічного характеру. У ньому обґрунтовано критерії відбору ФО, принципи дослідження, надано загальну характеристику семантичного поля *людина*, досліджено семантичне виокремлення та визначення основних властивостей слова-концепту *людина*, відстежено ієрархічну організацію та проаналізовано структурно-семантичні особливості фразеосемантичного макрополя *людина*.

Розділ містить теоретичні передумови для моделювання фразеоконцепту «людина». Моделювання у фразеології на сьогодні – перспективний напрямок, що базується на внутрішній формі стійкого звороту: розуміння когнітивного процесу фразеоутворення як асоціювання носія мови з певним фреймом і перенесення дескриптивно-оцінного змісту цього фрейму на подібну за тими чи тими ознаками ситуацію розширює межі фразеомоделювання, демонструючи мову в дії. Когнітивний підхід до виявлення національно-культурної своєрідності фразеологізмів дав можливість О. В. Федіній провести аналіз фразеосемантичного поля «людина» за допомогою фразоутворювальних моделей, сукупність яких відображає як національні особливості мовного членування світу, так і особливості лінгвокреативного мислення під час створення кожного окремо взятого фразеологізму. Аспекти структурно-семантичного моделювання фразеології сфери *людина* органічно пов’язані в роботі з виокремленням чотирьох структурно-семантичних моделей: «Людина + оцінно-

кваліфікаційна ознака», «Оцінно-кваліфікаційна ознака», «Процесуально-оцінна ознака», «Категорійно-оцінна ознака», які змодельовані з урахуванням безпосередньо складників компонентів фразеологічного значення.

Фразеосемантичне макрополе «людина» описане у другому розділі як багатомірна поліцентрична структура, в ядрі та центрі якої максимально сконцентровані когнітивні ознаки, які формують це поле; на периферії помічаємо послаблення їхнього вияву. Аналіз фразеоконцепту слушно пов'язаний з теорією прототипів, які є абстрактною репрезентацією набору стимулів, утворених великою кількістю суміжних форм того самого паттерна. Фразеосемантичне поле концепту «людина» містить, на думку автора дисертації, нерівнозначні елементи, серед яких ядерні, тобто центральні елементи (прототипи), мають найбільшу кількість типових для поля характеристик і найменш типові елементи. Цей підхід апелює до принципу холізму, де значення окремого слова або фразеологізму може бути зрозумілим лише в його зв'язку з ширшим полем мови.

Найцікавішим нам видається третій розділ «Концепт *людина* в національній фразеологічній картині світу», в якому здійснено практичний аналіз досліджуваного концепту, який дає можливість стверджувати, що національно-культурну специфіку світосприйняття відображено в антропоцентричних фразеологічних моделях через асоціативно-образні засади їхньої семантики та інтерпретовано за допомогою виявлення зв'язку образів зі стереотипами, символами, прототипними ситуаціями та іншими семіотично значущими елементами національної культури. У розділі розглянуто зв'язок людини «внутрішньої» з людиною «тілесною (зовнішньою)», що разом формує цільний концепт *людина*.

Переконаливою видається структура ФСМП, яка має в роботі таку польову організацію: ядро – ФСМП «Людина (тілесна)», навколоядерна зона: центр ФСП «Особистісний, соціальний та діяльнісно-подієвий аспекти буття людини»; ближня периферія – ФСП «Абстрактні поняття» (емоції, час / вік, смерть); дальня периферія – ФСП «Частина-ціле» (артефакти, стереотипи,

оцінка у переносному значенні). Дисертантка наводить достатньо доказів про те, що ФСП *людина* є багатошаровим утворенням, яке вміщує кілька субполів (СП), тобто полів обмеженого розміру в складі єдиного розглянутого ФСП. Щоправда, пропоновані автором положення не завжди ілюструються саме фразеологізмами (так, під час аналізу когнітивних моделей на с. 192–194 наведені переважно приклади лексем, а не ФО). О. В. Федіна демонструє, як формуються міжпольові зв'язки, що свідчить про дифузність мікросистем всередині лінгвістичної системи і про «проникливість» їхніх меж. Щоправда, було б доречно надати більше прикладів з художньої літератури, які ілюструють динаміку структури фразеосемантичного поля, коли за певних умов (наприклад, під час мовної гри) одиниці можуть зміщуватися з одного рівня на інший або бути фраземами різних субполів: наприклад ФО *браття по розуму* – субполя «Родичі», «Приналежність до групи», «Характеристика»: *Все люди - браття, но не все по розуму* (М. Жванецький).

Для побудови ФСМП «людина» здобувачка використала переважно концептуально-таксономічний підхід (однин з його найважливіших складників – компонентний аналіз ФО), який є коректним для вивчення фразеологічної семантики, але не завжди відповідає заявленому у назві дисертації функціонально-прагматичному аспекту дослідження. Можливо, було б доцільніше дотримуватися фреймового моделювання. Звісно, структура фрейму схожа зі структурою семантичного поля, але вона не обмежена лише парадигматичними й синтагматичними відношеннями всередині поля, а передбачає й інші типи зв'язків (наприклад, симетричні й асиметричні асоціації, спираючись на які об'єднуються субфрейми «Соціальні стосунки», «Родинні стосунки», «Міжособистісні стосунки», «Характеристика», «Статеві-вікові стосунки», «Національність» тощо). Звернення до фреймів допомагає слухачеві або читачеві інтерпретувати висловлювання, які містять недомовки, натяки, еліптичні конструкції тощо. Адресат підводить зміст отриманого повідомлення під певну стереотипну схему і «добудовує» те, про що не було сказано. Смісловий каркас фрейму

лежить не лише в основі співвідносних з тим чи іншим фреймом мовних структур, а й в основі дискурсивної діяльності людини з використанням цих структур.

Особливу увагу приділено у третьому розділі оцінній концептуалізації людини як особливому способу сприйняття й осмислення дійсності. Цілепокладаючим для дослідження є визнання того, що свідомість людини в цілому аксіологічно зорієнтована, тому роль оцінного компонента у фразеології є домінантною.

Аналіз досить великого емпіричного матеріалу дозволяє О. В. Федіній окреслити ділянку стереотипних оцінних моделей «людина» у центрі й на периферії ФСМП.

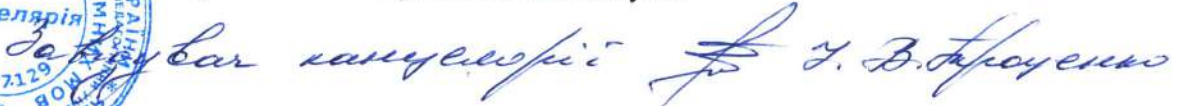
Дисертаційна праця Федіної Олени Володимирівни, у якій досліджено функційно-прагматичний аспект фразеосемантичного поля концепту *людина* в російській мові, є завершеним, науково виваженим описом актуальної мовознавчої проблеми, помітним внеском у теорію сучасної фразеології.

Зміст автореферату свідчить, що робота «Фразеосемантичне поле концепту *людина* в російській мові: функційно-прагматичний аспект» є завершеним дослідженням актуальної лінгвістичної проблеми, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 567 від 27.07.2016), а її автор Федіна Олена Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова.

Доктор філологічних наук, професор  А. Р. Габідулліна

Підписують проф. А. Р. Габідулліно засвідчую:



 Канцелярія